

Dr. DEAN A. HAYCOCK

TIRONIŠKAS PROTAS

Lyderių portretai, narcisizmas ir diktatoriškumas

Iš anglų kalbos vertė
Dangirutė Giedraitytė

Sofoklis

VILNIUS, 2019

*Aukoms – praeities, dabarties ir ateities, ir tiems,
kas priešinasi – praeityje, dabartyje ir ateityje*

TURINYS

Įžanga	9
Įvadas	13
PIRMAS SKYRIUS. Hitlerio „sugulovas“	15
ANTRAS SKYRIUS. Paslaptinga ir uždara sritis	58
TREČIAS SKYRIUS. Pavojingi bruožų deriniai	81
KETVIRTAS SKYRIUS. Tirono pranašai	107
PENKTAS SKYRIUS. „Jo taisyklės buvo tokios asmeniškos“	116
ŠEŠTAS SKYRIUS. Ar Mao Dzedongas tikrai buvo pabaisa?	145
SEPTINTAS SKYRIUS. Juodoji dėžė	165
AŠTUNTAS SKYRIUS. „Turi būti žmonių, kurie privalo mirti.“ „Mano žmonės mane myli.“	191
DEVINTAS SKYRIUS. „Kad mane nori nužudyti, sužinau daug anksčiau, nei jie imasi rengti sąmokslą.“	205
DEŠIMTAS SKYRIUS. Pas mus to negali būti	222
VIENUOLIKTAS SKYRIUS. Ar tai gali būti čia?	265
DVYLIKTAS SKYRIUS. Išvados ir perspėjimai	300

Priedas A. Rinktiniai straipsniai iš prezidentui Carteriui CŽV parengtos informacijos Kemp Deivido susitikimui	327
Priedas B. „Tai būtų išgelbėję pasaulį nuo daugelio ne- laimių“	33I
Priedas C. Ankstyvasis Fidelio Castro profilis	339
Priedas D. Kiti tironai ir teroristai	343
Šaltiniai ir rekomenduojama literatūra	349
Pastabos	355
Padėka	38I

IŽANGA

Apie diktatorius nesuprantu vieno dalyko: kodėl jie daro tai, ką daro? Sužinojęs, kad rašau knygą, man tai paaiškino vienas draugas: „Tarkim, aš prabundu ryte ir galvoju, ką norėčiau veikti: paskambinti gitara, pasiirstyti valtimi ar baidare ir t. t. Jie prabunda ir mąsto: tikriausiai pulsiu kitą šalį, kad pasisavinčiau jų turtus, ir t. t.“

Kaip ir mano draugą, daug kitų diktatoriškų ambicijų stokojančių žmonių glumina elgesys asmenybių, praeityje valdžiusių milijonus patikėtinių ir dar tiek pat nužudžiusių. Daug ką iš mūsų glumina šių dienų ir būsimi diktatoriai, keliantys grėsmę mums, norintiems tik paskambinti gitara ar pasiirstyti valtimi.

Šios knygos tikslas – psichologinį veiksnį neformaliai įtraukti į tironų iškilimo veiksnių sąrašą. Visi čia aptariami tironai gyveno pastarąjį šimtmetį. Visi jie buvo vyrai – šį faktą reikia turėti omenyje, kai kalbant apie juos vartojamas įvardis „jis“. (Vis dėlto Anglijos ir Airijos karalienė Marija, jos priešų protestantų vadinama Kruvinąja Mere, Madagaskaro karalienė Ranavalona I ir kitos valdovės primena, kad ne visi tironai ir diktatoriai buvo vyrai.)

Pasak *Merriam-Webster* žodyno, diktatorius yra asmuo, kuris „viską vienvaldiškai kontroliuoja, asmuo, turintis neribotą

valdžią“. Vis dėlto įmanoma, kad diktatorius būtų geranoriškas, dažniau valdovai įveda absoliučią savo valdžią ir priespaudą. Kaip retesni geranoriškų diktatorių pavyzdžiai dažnai nurodomi tokie diktatoriai kaip Lee Kuan Yewas, nuo 1959 m. beveik tris dešimtmečius valdęs Singapūrą, ir Josipas Brozas Titas, nuo 1944 m. beveik keturis dešimtmečius valdęs Jugoslaviją.

Daug dažniau diktatorius yra tironas ir despotas, savo valdžiai išlaikyti ir tikslams pasiekti naudojantis brutalias priemones – bauginimą, represijas, įkalinimą, kankinimą ir žudymą. Šioje knygoje žodžiai „diktatorius“, „tironas“ ir „despotas“ vartojami sinonimiškai, o geranoriški diktatoriai minimi rečiau.

Vyriausybės, norėdamos gauti naudos iš užsienio lyderių ar susidūrusios su teroristais, mėgina „išsigauti į jų galvas“. Vyriausybės daugelio šalių įstaigos samdo psichiatrus ir psichologus, kurie tiria užsienio lyderius, parengia jų psichologinius profilius. CŽV, JAV Valstybės departamentas ir kitos panašios organizacijos tikisi, kad tokie aprašymai padės suprasti tiek draugiškų šalių lyderius, tiek nedraugiškų diktatorių ir teroristus, numatyti ir paveikti jų veiksmus. Kaip žvalgybos agentūros sudarinėja tokius teisėtą, ne tironišką užsienio lyderių profilius ir naudoja informaciją Jungtinių Valstijų interesams, detaliam aprašoma 2 skyriuje, o nuorodų pateikiama visoje knygoje.

Tokios taikomiosios psichologijos svarba tampa akivaizdi pagalvojus, kad vien praeitame amžiuje despota, tironai ir teroristai kalti dėl dešimčių milijonų nekaltų žmonių mirties. Negana to, jie suardė ar sugriovė dar šimtų milijonų gyvenimą. Adolfo Hitlerio, Josifo Stalino, Mao Dzedongo, Idžio Amino, Muammaro al Kaddafio, Saddamo Husseino ir Osamos bin Lade no veiksmai tiesiogiai ir netiesiogiai paveikė milijonų žmonių

gyvenimą. Jų žudikiški įsakymai buvo leidžiami jų būstinėse, rūmuose ir slėptuvėse, kur jie gyveno, o kai kuriais atvejais slapstėsi, saugomi slaptosios policijos ir atsidavusių sekėjų.

Kuo gi šie žudikai skiriasi nuo savo aukų? Kaip mes galėtume paaiškinti jų elgesį, taip pat ir potraukį dominuoti, engti, kankinti ir žudyti?

Daug kas iš jų turėjo panašių asmeninių savybių, keletas jų galbūt sirgo psichikos ligomis, kurios leidžia numatyti ir paaiškinti jų elgesį. Psichologai, dirbantys žvalgybos agentūrose, diena iš dienos analizuojantys patologiškų lyderių psichikos būklę, dažnai nustato, kad tokiems žmonėms būdingi keletas bruožų, kuriuos galima įvardinti kaip „tamsioji trijulė“, „tamsusis ketvertas“, – piktybinis narcisizmas, psichopatija ir paranoidinis asmenybės sutrikimas. Atpažinus būdingus tironų bruožus, galima gauti svarbių įžvalgų apie jų motyvus ir veiksmus. Šios įžvalgos savo ruožtu leido vyriausybėms numatyti priešininkų elgesį ir padėjo paaiškinti, kodėl šie vyrai elgėsi taip, kaip elgėsi.

Vis dėlto tokie psichologiniai profiliai ne visuomet būdavo tikslūs, ypač XX a. viduryje. Nuo to laiko tokie pagrindiniai psichologai kaip buvęs Centrinės žvalgybos valdybos analitikas med. dr. Jerroldas M. Postas gerokai ištobulino šių metodų patikimumą: kaip suprasti tiek draugiškus, tiek priešiškus užsienio lyderius, kaip jie mato pasaulį ir kaip gali sureaguoti į situacijas, galinčias turėti poveikį nacionaliniam saugumui.

Psichologinis profiliavimas yra dviejų „minkštųjų“ mokslų – psichologijos ir politologijos – derinys, padedantis suprasti ir, kas daug svarbiau, numatyti užsienio šalių lyderių elgesį.

Galimas daiktas, kad įgudę psichologai, gebantys iššifruoti užsienio valstybių vadovų keistenybes ir ligas, psichologinį stiprumą ir pažeidžiamumą, savo šalims gali suteikti apčiuo-

piamos naudos. Užsienio lyderio mąstysenos, elgsenos, motyvacijos ir baimių supratimas gali suteikti pranašumo prekyboje ir derybose. Tai leistų vyriausybėms išvystyti veiksmingas strategijas, kaip elgtis su draugiškomis ir nedraugiškomis valstybėmis. Tai galėtų būti be galo svarbu kritinėse situacijose, susilpninant stipriąsias priešų puses.

Valdovo ar valstybės galvos psichikos būklė tikrai yra teisėta tyrimo tema. Bandant paaiškinti tokių valdovų, kaip Kaligula ar Mahatma Gandhis, Winstonas Churchillis ar Richardas Nixonas, Johnas F. Kennedis ar Donaldas Trumpas ir šimtai kitų, požiūrį į valdymą, jų sėkmes ir nesėkmes, būtų naivu nepaisyti jų psichikos būklės.

Neįprastas ir kontroversiškas Trumpo prezidentavimas neleidžia neįtraukti jo į šią knygą. Kaip aptariama kituose skyriuose, kai kurie sveikatos priežiūros specialistai yra įsitikinę, kad jis keliąs pavojų, nes turįs asmenybės sutrikimų. Kiti nedarą su diagnozėmis susijusių pareiškimų, bet tvirtina, kad grėsmę keliąs jo elgsens. Dar kiti teigia, kad jis nesąs protišškai nesveikas, kad jis – pramogų pasaulio atstovas ir provokatorius, žmogus, kuris, žinoma, perdeda ir kuriam už jo išpuolius ir nepagarbą visuomet „atsilyginama tuo pačiu“, ką jis pripažįsta savo knygoje.

Nesu kompetentingas pasakyti, kas iš viso to tinka (jei apskritai kas nors tinka) prezidentui. Anna Serling, rašytojo Rodo Serlingo duktė, cituoja savo tėvą: „Kad ir kada rašytum, kad ir ką rašytum, neapsirik manydamas, kad auditorija ne tokia protinga kaip tu.“ Aš einu dar toliau ir manau, kad mano skaitytojai daug protingesni už mane. Manau, kad jie palygins mano pateikiamą ir savo turimą ar iš tolesnio tyrimo sužinosimą informaciją. Tikiu, kad jie prieis savo išvadas, nes noriu jais pasitikėti.

ĮVADAS

Šiandien mums tiesiog gyvybiškai reikia psichologijos, – „Šrašė Carlas Gustavas Jungas prieš daugiau kaip 75 metus. Tai citata iš paskutinės jo knygos „Atsiminimai, vizijos, apmąstymai“, išėjusios 1961 m. – Susidūrę su nacionalsocializmo ir bolševizmo fenomenu, jaučiamės sugluminti, apkvailinti ir bejėgiai, nes nieko nežinome apie žmogų arba geriausiu atveju esame susidarę vienpusišką ir iškreiptą jo portretą. Taip nebūtų, jei pažintume patys save. Mes susiduriame su siaubingu blogio klausimu, kurio neįsisąmoniname, o ką jau kalbėti apie atsakymą. Ir net jei jį įsisąmonintume, vis tiek nesuvoktume, kaip „visa tai galėjo atsitikti“.“¹

Nacizmas, bent jau kaip valstybės valdžia, subyrėjo į šipulius 1945 m. subombardavus Berlyną, kur požeminiame bunkeryje slėpėsi Hitleris. Komunizmo atmainų – tolimų bolševizmo įpėdinių, vis dar pasitaiko, bet XX a. 10-to dešimtmečio pradžioje žlugus Sovietų Sąjungai jam buvo suduotas triuškinantis smūgis. Ir vis tiek Jungo citata tebėra tokia pat aktuali, kaip tada, kai jis tai rašė.

Kol valstybės valdo masinio naikinimo ginklus, mūsų egzistencijai gresia pavojus. Kol smurtingi nevalstybiniai veikėjai gviešiasi masinio naikinimo ginklų, mūsų egzistencijai gresia

pavojus. Siaubingas blogio klausimas tebėra reikšmingas klausimas apie mūsų rūšį, apie žmogaus prigimtį.

Šiaip ar taip, nors Jungas dėl to skundėsi ir vertino pesimistiškai, bet mes padarėme šiokią tokią pažangą: dabar mes jau žinome, kaip atsiranda tokie represiniai režimai kaip Hitlerio Vokietijoje, Stalino Sovietų Sąjungoje, Mao Dzedongo Kinijoje, Saddamo Husseino Irake. Ir dabar mes žinome, „kaip tai galėjo atsitikti čia“.